

Faculteit Letteren en wijsbegeerte

Masterscriptie Geschiedenis

Een nieuwe plaag?

Opium en cocaïne in Antwerpen, 1921-1939

Jasper Smets

Promotor: Prof. Dr. Maarten Van Ginderachter

Universiteit Antwerpen

Academiejaar 2013-2014

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Casus Antwerpen.....	8
2. Opium	13
2.1 Aantal pv's en beklaagden.....	14
2.2 De actoren van het gebruik van opium	15
2.3 Het politionele beleid	16
2.4 Perceptie rond het gebruik van opium.....	19
3. Cocaïne	23
3.1 Aantal pv's en beklaagden.....	23
3.2 De actoren van het gebruik van cocaïne	24
3.3 Het politionele beleid	25
3.4 Perceptie rond het gebruik van cocaïne.....	28
4. Conclusie	31
5. Bibliografie.....	33

1. Inleiding

“Ik ben een cocaïneman”, riep een Letse zeeman bij een verhoor over het niet betalen van een taxirit. Nog voor de politie het kon verhinderen, gooide hij een pakje van het witte poeder op de grond. Het was zijn laatste, maar hij was naar eigen zeggen zo verdoofd dat hij het niet meer wilde nemen. Een paar uur later verklaarde de zeeman dat hij al enkele maanden in Antwerpen verbleef en voortdurend onder invloed was van cocaïne en alcohol. Hij kocht de cocaïne van onbekenden op straat.¹ Dit voorval dateert van 1934. Het bezit van verdovende middelen was dan al 13 jaar verboden in België. Sinds 1921 was er een wet van kracht in België die het kopen, verkopen, aanbieden en bezit van producten die opiaten of cocaïne bevatten, aan banden wilde leggen. Enkel artsen en apothekers mochten, mits een certificaat, bepaalde hoeveelheden van de stoffen bewaren en verkopen. De totstandkoming van deze wetgeving was een gevolg van de aansluiting van België bij de Opiumconferentie van Den Haag in 1912. De landen die zich aansloten bij de conferentie, verbonden zich ertoe de handel in opium en haar derivaten in hun land te verbieden. Hoewel de vrijheid van de deelnemende landen beperkt was, bestonden er toch nationale verschillen in de wetteksten.² Zo koos België om al in 1921 ook het bezit van verdovende middelen te bestraffen en zowel België als Nederland namen ook cocaïne op in hun lijst met verboden producten.³ Aangezien deze lokale wetten de internationale handel niet aan banden kon leggen, werd een tweede Opiumconferentie georganiseerd. Deze vond in 1925 plaats in Geneve en leidde tot twee Koninklijke Besluiten, namelijk op 14 augustus 1927 en op 31 december 1930.⁴ De wetgeving was vanaf dan meer gericht op de productie en de internationale handel. De productie werd begrensd per land en de invoer van verdovende middelen via havensteden en spoorwegen werd onderworpen aan een strikte regelgeving waarbij elk product een certificaat moest hebben.⁵ De aanpak van de problematiek werd nog internationaler na de conferenties van 1931 en 1936. Door deze conferenties werden de productie en handel verder gereguleerd in 1933 en werd in 1939 de mogelijkheid geboden om handelaars in verdovende middelen te beroven van hun vrijheid en uit te leveren.⁶

Landen waren dus gebonden aan de bepalingen van de conferentie, maar konden zelf de regels strenger maken naargelang de noden in eigen land. Gezien België dit deed, lijkt het dat er een

¹ SA, MA#29141, gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 15/06/1934, Reinwald Heinrich, pv-nummer 1689.

² VERHOEVEN, “De wijzigingen in de drugswetgeving en de impact ervan op het drugsfenomeen”, 9.

³ DE KORT, *Van patiënt tot delinquent*, 81.

⁴ PASINOMIE, 1927 en 1930.

⁵ SA, 731#123, Verdovingsmiddelen (01/01/1921 - 31/12/1949).

⁶ PASINOMIE, 1933, 343 en 1939, 549.

repressief beleid gevoerd werd tegen verdovende middelen. Dit paste ook in het strenge Belgische beleid dat via de wet Vandervelde ook alcoholgebruik via wetgeving wilde beperken.⁷

De eerste Belgische wetgeving, die pas in 1921 in het staatsblad verscheen, werd in het Belgische parlement al in 1913 gestemd en nauwelijks bediscussieerd. Hoewel de argumentatie voor het stemmen van de wet in Senaat en Kamer grondig verschilde, werd de wet in beide kamers, op een onthouding na, unaniem goedgekeurd.⁸ In de Kamer werd door de regering in de eerste plaats gewezen op de noodzaak van een internationale aanpak van de opiumproblematiek.

“Au cours des délibérations de la Conférence, on a fait remarquer que le but qu’elle poursuivait ne serait pas atteint si les autres états, même non directement intéressés dans la question de l’opium, n’accordaient pas leur coopération”.⁹

Verder werd gewezen op de humanitaire plicht om de strijd aan te gaan tegen de verslavende en giftige opiaten. Hoewel de gevaren erkend werden, was de Belgische regering overtuigd dat opium in België niet gebruikt werd. “Les mangeurs et les fumeurs d’opium ne se rencontrent pas dans notre pays”,¹⁰ concludeerde ze op basis van een Frans rapport. De regering ging er wel van uit dat er sprake was van cocaïneverslaafden.¹¹ In de Senaat werden verdovingsmiddelen veel scherper veroordeeld.

“Il serait superflu de s’étendre sur les dangers et les ravages de l’opium, qui a déjà fait tant de victimes et qui tend à se propager de plus en plus. Il en est malheureusement de même de la morphine et de la cocaïne, dont l’abus conduit aux pires déchéances et qui apparaît comme un véritable danger social, contre lequel il y a une urgence extrême à réagir énergiquement”.¹²

De eerste Belgische wetgeving over verdovende middelen was op die manier een samengaan van twee verschillende percepties rond verdovende middelen. Het idee bestond dat zowel cocaïne als opium een reëel gevaar vormden voor de samenleving, maar terwijl de regering

⁷ DE RUYVER, “De drugswetgeving in historisch en rechtsvergelijkend perspectief”, 54-55.

⁸ VAN VARENBERGH, “*opiaten, cocaïne en cannabis*”, 55.

⁹ Op citaat, *Ibidem*, 55.

¹⁰ *Ibidem*, 55.

¹¹ *Ibidem* 55-56.

¹² Op citaat, *Ibidem*, 56.

ervan uitging dat opium in België niet gebruikt werd en dit dus voornamelijk verboden werd onder druk van de internationale gemeenschap, namen ze aan dat er wel cocaïnegebruikers aanwezig waren in België. Dat maakte het optreden tegen cocaïne urgenter. In andere Europese landen werd het gevaar van opium als veel dreigender beschouwd. Cruciaal hierbij was de link die gelegd werd tussen het gebruik van opium en Chinese migranten.¹³ Deze link zorgde voor een veranderende houding ten opzichte van opium.¹⁴ Zo werden in Rotterdam, dat niet enkel door zijn haven, maar ook door zijn populatie Chinezen aanzien werd als het nationale centrum voor handel in verdovende middelen, zelfs speciale controles uitgevoerd bij Chinezen om opium op het spoor te komen.¹⁵ De Chinezen waren volgens De Kort een eenvoudig te controleren groep, waarbij de kans op het vinden van opium relatief groot was.¹⁶ In Groot-Brittannië werd gevreesd dat het roken van opium zich als een infectie over de maatschappij ging verspreiden en deze zou verzieken.¹⁷ Dit kon zowel gebeuren via relaties tussen Chinezen en Britse vrouwen, als via de lucht. De toenmalige internationale ideeën rond het gebruik van opium lijken zo onlosmakelijk verbonden met Chinese immigranten.¹⁸

Deze perceptie rond het gebruik van verdovende middelen roept een aantal vragen op die in de Belgische historiografie onbeantwoord bleven. Waarom werd in België vooral cocaïne gezien als direct maatschappelijk gevaarlijk? Hielden de verschillen in opvatting tussen opium en cocaïne stand na de invoering van de eerste wetgeving of werd ook opium als een gevaar aanzien naarmate er meer Chinezen naar Antwerpen kwamen?¹⁹ Hadden deze ideeën invloed op het beleid rond bestrijding van verdovende middelen? Cruciaal om dergelijke vragen of de perceptie rond het gebruik van verdovende middelen te kennen, is volgens Courthwright het kennen van de actoren:

“What we think about and how we regulate consuming habits depends very much upon the characteristics of those who consume them”.²⁰

Als het gaat over de gebruikers van verdovende middelen, wordt vaak verwezen naar de duale rol van artsen in het gebruik van verdovende middelen. Enerzijds zijn artsen, vooral in de

¹³ MILLIGAN, *Pleasures and pains*, 4.

¹⁴ GOODMAN, LOVEJOY en SHERRATT, *Consuming Habits*, 5.

¹⁵ DE KORT, *Van patiënt tot delinquent*, 85.

¹⁶ *Ibidem*, 114.

¹⁷ MILLIGAN, *Pleasures and pains*, 83-85.

¹⁸ *Ibidem* 85.

¹⁹ SA, Inventarisnummer MA#27803. In deze bundel zitten allerlei statistieken over buitenlandse inwoners van Antwerpen.

²⁰ COURTHWRIGHT, “The rise and fall and rise of cocaine in the US”, 215.

Verenigde Staten, verantwoordelijk geweest voor het verbannen van verdovende middelen naar de illegaliteit.²¹ Anderzijds worden ze, door hun monopoliepositie in het voorschrijven van de middelen, vaak gezien als de grootste groep van gebruikers.²² Deze laatste veronderstelling moet op zijn minst genuanceerd worden omdat ze uitsluitend gebaseerd is op gegevens uit tijdschriften van artsen en gegevens van medische instellingen. Zoals de Franse arts Charcot het aan het einde van de 19e eeuw verwoordde:

“Mais il y a d’autres symptômes des morphinisme que vous devez connaître, parce qu’ils vous permettent de découvrir la maladie quand les malades s’en cachent, ce qui est d’ailleurs assez fréquent”.²³

Van Vaerenbergh veronderstelt dat het hier om een uitgebreide groep verborgen gebruikers gaat, aangezien de middelen vrij en algemeen toegankelijk waren.²⁴ Ondanks deze veronderstelling is onderzoek naar het gebruik van verdovende middelen meteen na de invoering van de eerste wetgeving voor België ontbrekend. Dit is echter de periode dat deze verborgen gebruikers, die de weg naar hospitalen vaak niet vonden,²⁵ meer aan de oppervlakte kwamen. De politie kreeg vanaf dan de opdracht van minister van Justitie Vandervelde om gebruik en handel in verdovende middelen rigoureuus op te speuren en te bestraffen.²⁶

In deze masterscriptie wil ik deze twee samenhangende hiaten, over de gebruikers en de maatschappelijke perceptie van verdovende middelen, opvullen aan de hand van processen-verbaal (pv's) uit de politiearchieven van Antwerpen, krantenartikels uit de *Gazet van Antwerpen* en het tijdschrift van de politiecommissarissen: de *Revue Belge de la police administrative et judiciaire*. De onderzoeksperiode loopt vanaf de invoering van de eerste wetgeving tot aan de Tweede Wereldoorlog. In de komende alinea's wordt de concrete opzet van mijn onderzoek uiteengezet. Eerst wordt mijn geografische keuze, Antwerpen, toegelicht. Daarna overloop ik aan de hand van mijn bronnen mijn concrete onderzoeksvragen.

²¹ ACKER, “From all purpose anodyne to marker of deviance: physicians’ attitudes toward opiates in the US from 1890-1940”, 115, en VAN VARENBERGH, “opiaten, cocaïne en cannabis”, 93.

²² VERHOEVEN, “De wijzigingen in de drugswetgeving en de impact ervan op het drugsfenomeen”, 9.

²³ VAN VARENBERGH, “opiaten, cocaïne en cannabis”, 52.

²⁴ Ibidem, 52.

²⁵ Ibidem, 52.

²⁶ “Recueil des circulaires, instruction et autres actes émanés du ministre de la justice ou relatifs à ce département”. Brussel, Imprimerie du moniteur Belge, 1919-1921, 214. geconsulteerd via <http://search.arch.be/nl/bibliotheek> op 16 januari 2014.

1.1 Casus Antwerpen

“Antwerpen mag aanzien worden als het belangrijkste centrum van doorvoer van verdovingsmiddelen”, tot die conclusie kwam Mondanel, ‘Contoleur des Services des Recherches Criminelles’ van Parijs op een internationale vergadering die in 1937 werd georganiseerd in kader van de bestrijding van de handel van verdovingsmiddelen.²⁷ Het idee dat Antwerpen als havenstad een schakel vormde in handel in verdovende middelen bestond al langer. In de Gazet van Antwerpen werd hier al in december 1922 over geschreven dat “vooral voor de havensteden, waar de ontuchthuizen woekeren en het verkeer met colonie-ambtenaars en zeelieden druk is, het toezicht scherp moet zijn, met de noodige straf”.²⁸ Deze mening drong enkele jaren later ook door tot in het Parlement, toen de Antwerpse socialist Willem Eekelers het volgende vroeg over de aanwezigheid van buitenlanders in de Belgische industriegebieden.

“Ik zou aan den heer minister willen vragen de toelating van alle vreemdelingen in België op een zelfden voet te regelen. Voor zekere vreemdelingen is men zeer streng en voor andere vraagt men nagenoeg geen papieren. [...] Wij hebben ook kunnen vaststellen dat er in de haven van Antwerpen vreemde zeelieden verblijven zonder middelen van bestaan, zonder in regel te zijn met de wet en zonder toelating tot verblijf. Heel dikwijls leven die mensen van den verkoop van opium, cocaïne en sommigen zelfs van ontucht”.²⁹

Antwerpen werd dus, net als Rotterdam in Nederland, aanzien als een van de belangrijkste centra van handel in verdovende middelen.³⁰ Dat maakt van Antwerpen een uitstekende casus voor dit onderzoek. Anderzijds bekleedt Antwerpen ook een uitzonderingspositie in België, waardoor het onderzoek niet zonder meer veralgemeend kan worden.

Voor het opsporen van de illegale gebruikers zijn de pv's uit de politiearchieven van de stad Antwerpen mijn voornaamste bron. In de volgende alinea's wordt eerst het ontstaan van de bron geduid door de functies van de Antwerpse gemeentelijke politie toe te lichten om vervolgens te bespreken hoe een pv tot stand kwam. Tot slot worden de verschillende onderdelen van een pv besproken.

²⁷ RAB, Archief van de procureur des Konings van Antwerpen, R444, 605.

²⁸ GVA, 9/12/1922, 1.

²⁹ Handelingen van de plenaire vergaderingen van de Kamer, 9 juli 1924, 1790. Geconsulteerd via Plenum.be op 13 januari 2014.

³⁰ DE KORT, *Van patiënt tot delinquent*, 85.

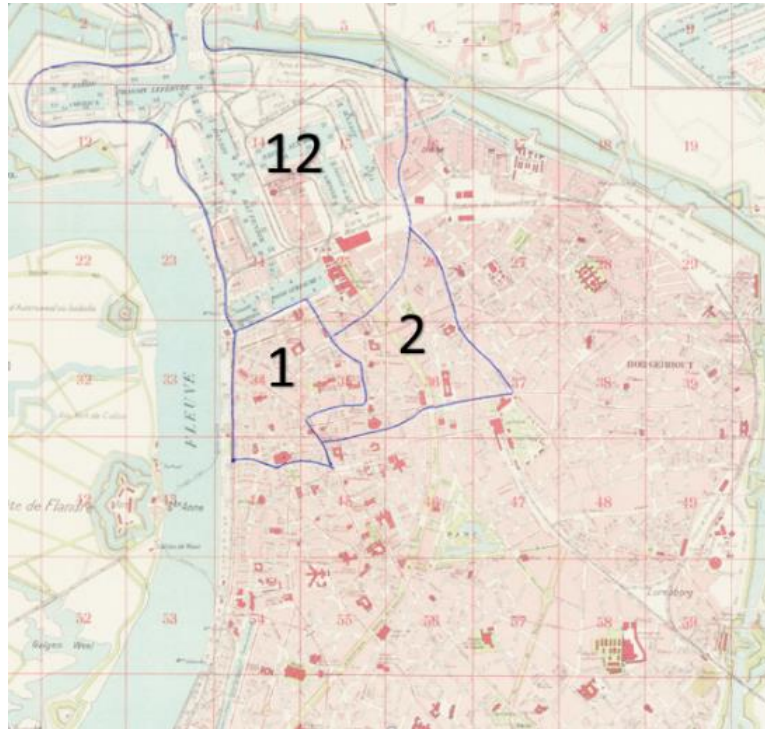
De pv's werden opgesteld door de gemeentelijke politie van Antwerpen, die de tweede grootste was van België.³¹ De gemeentelijke politie handelde rechtstreeks onder de burgemeester en was verantwoordelijk voor de ordehandhaving, criminaliteitsbestrijding en sociale controle in de gemeente.³² De functie van de gemeentelijke politie was doorgaans lokaal georiënteerd. Voor de grotere criminaliteitszaken werd beroep gedaan op de Rijkswacht of op de gerechtelijke politie. De Rijkswacht stond voornamelijk in voor het breken van politieke meetings en stakingen. De gerechtelijke politie bestreed banditisme en criminaliteit die regionale en internationale grenzen overschreed.³³ Deze vaststellingen hebben twee gevolgen voor dit onderzoek. Ten eerste werd gezien het lokale karakter van de onderzoeksvragen gekozen om te werken met de pv's van de gemeentelijke politie van Antwerpen. In het onderzoek zijn dus eerder kleine gebruikers en verkopers opgenomen dan internationale bendes. Volgens de gegevens van de *Gazet van Antwerpen* waren er in de onderzoeksperiode slechts vijf tussenkomsten van de gerechtelijke politie in verhandelen van verdovende middelen. De niet gebruikte gegevens zijn dus eerder beperkt. Een tweede gevolg is dat de omvang van de politiearchieven te groot is voor een exhaustief onderzoek. Daarom baseer ik mij op een steekproef, die bepaald werd door de indeling van de Antwerpse politie. Deze was opgedeeld in twaalf verschillende wijken. Al deze wijken hadden een eigen kantoor en werden bestuurd door een commissaris. Ik koos ervoor om de pv's van drie wijken op te nemen in deze masterscriptie: de eerste, de tweede en de twaalfde. De eerste wijk, gelegen aan de noordkant van de stad, stond bekend om de aanwezigheid van prostituees en buitenlanders. De tweede wijk is een amalgaam van uitgesproken burgerlijke straten, zoals de Keizerstraat, en arbeiderswijken.³⁴ De twaalfde wijk strekte zich uit langs de Schelde en de haven van Antwerpen.

³¹ VRINTS, *Theater van de straat*, 21.

³² VAN OTRIVE, *Sire, ik ben ongerust*, 115-118.

³³ Ibidem, 108 en 119.

³⁴ VRINTS, *Theater van de straat*, 26.

Afbeelding 1: Antwerpse politiewijken 1, 2, 12 zoals in 1919.³⁵

De keuze voor deze wijken is zowel inhoudelijk als praktisch bepaald. Inhoudelijk vormen ze door hun gemengd sociaal karakter een algemeen beeld van de Antwerpse bevolking. Daarnaast bleek uit het citaat van Eekelers dat vooral aan de haven veel buitenlanders leefden van de verkoop van opium, cocaïne en ontucht. Uit artikels van de *Gazet van Antwerpen* uit de onderzoeksperiode blijkt dan weer dat in de eerste wijk de meeste pv's opgesteld werden die verband hielden met verdovende middelen. Praktisch werden deze wijken gekozen omwille van de volledige bewaring van de pv-boeken. Door het seriële karakter van de bronnen is een vergelijking doorheen de tijd mogelijk.

Een belangrijke vraag voor dit onderzoek is hoe delicten met verdovende middelen aan het licht kwamen. Er zijn hiervoor twee mogelijkheden. Een eerste is wanneer de politie op eigen initiatief een delict vaststelt. Dit kon gebeuren door gerichte observaties of door een toevallige vaststelling van een delict. Een tweede mogelijkheid is dat een pv voortkwam uit een klacht van andere burgers. Dit is om twee redenen belangrijk voor het onderzoek. Ten eerste is het duidelijk dat veel bezit en handel onbestraft bleef. De politie nam aan dat slechts tien procent

³⁵ SA, Plattegronden van Antwerpen, DE BOECK, 1914-1922, 12#12518. De wijken werden ingedeeld volgens SA, "Alphabetische lijst met straatnamen en wijken, 1915", leeszaalnummer 279.

van de handel in verdovende middelen opgemerkt werd.³⁶ De gegevens die uit de gekozen bronnen naar voor komen, geven dus een beeld van het gebruik van verdovende middelen dat bestraft werd, niet over het gebruik in het algemeen. Als burgers iets meldden aan de politie, wil dit zeggen dat er geen mogelijkheid meer was om een conflict of ergernis informeel te reguleren. Dat deze stap genomen werd, wilt enerzijds zeggen dat het bezit of de verkoop van de verdovende middelen anderen stoorde maar anderzijds ook dat het delict in het openbaar of het bijzijn van anderen gebeurde. In mijn onderzoek over de maatschappelijke perceptie rond verdovende middelen zal ik daarom nagaan of er een evolutie te merken is in het aantal aangiftes door de bevolking. Als dit aantal stijgt, kan dat er op wijzen dat verdovende middelen in toenemende mate veroordeeld werden. Als dit aantal daalt kan dat een teken zijn dat verdovende middelen minder veroordeeld werden of dat ze van het openbare domein verdreven werden.

Eens de feiten vastgesteld waren, brachten agenten verslag uit aan de commissaris die bevoegd was om een pv op te stellen. In deze alinea zal ik de verschillende onderdelen van een pv overlopen met het oog op de toepassing ervan in mijn onderzoek. Een eerste belangrijk onderdeel van een pv zijn de gegevens van de beschuldigde. In de marge werd van elke persoon de naam, de leeftijd, het beroep en de nationaliteit vermeld. Deze gegevens staan mij toe mijn analyse te beginnen met een prosopografisch overzicht van de vervolgte personen.

Daarnaast komen de actoren ook zelf aan het woord in deze bronnen, aangezien de verhoren uitgeschreven staan in de pv's. Toch moeten de pv's met de nodige voorzichtigheid benaderd worden. De bronnen zijn tot stand gekomen uit een ongelijke machtsverhouding tussen de ondervrager (de politie) en de beklagde. Hoewel ze vormelijk een monoloog zijn van de beklagde, weergegeven in de eerste persoon enkelvoud en met gebruik van aanhalingstekens, is het in feite een schriftelijke neerslag van een mondelinge dialoog. De vraag is dan in hoeverre deze ongelijke machtssituatie dit specifieke onderzoek beïnvloedt.³⁷

Ten eerste is het duidelijk dat agenten het pv aanpasten naar hun eigen jargon. De commissarissen lijken de uitspraken van de beklagden vaak (maar zeker niet altijd) te parafraseren.³⁸ "Ik loochen de feiten" werd een aantal keer vermeld in de pv's, maar het is weinig geloofwaardig dat deze woorden tijdens het verhoor effectief uitgesproken werden. In die zin zijn de zogenaamde getuigenissen dus eerder een samenvatting van de commissaris. Dit

³⁶ Revue belge de la police administrative et judiciaire, 1932-1933, 346, geconsulteerd via <http://search.arch.be/nl/bibliotheek> op 16 januari 2014.

³⁷ VRINTS, *Theater van de straat*, 34.

³⁸ CARLIER, "de wil tot weten en de list van de leugen". 300-306.

gebeurde nog opzichtiger bij Engelse of Chinese verhoren die naar goeddunken in het Nederlands vertaald werden. Toch kan aangenomen worden dat wat neergeschreven werd door de agenten ook op zijn minst de werkelijke inhoud van het gesprek benaderde. Zo werd het pv voorgelezen aan de beklaagde alvorens het ondertekend werd. De beklaagde kon dan nog wijzigingen aanbrengen als hij of zij dit nodig achtte. Als beklaagden niet gezegd hadden wat de commissarissen wilden horen, waren ze vrij om zelf enkele aanvullingen te maken op het pv. Zo ontkende een herbergierster in 1927 elke betrokkenheid bij een cocaïnezaak, maar dat weerhield de commissaris niet om achteraan het pv toe te voegen dat ze “bekend staat als een gebruiker van cocaïne en dat haar herberg een bekende plaats is waar cocaïne verhandeld werd”.³⁹

Ten tweede kan de machtsverhouding tussen politie en beklaagde er toe leiden dat een beklaagde de werkelijkheid verdraait om een lichtere straf te krijgen. Hierbij moet nagedacht worden over de concepten ‘strategie’ en ‘tactiek’ die werden gelanceerd door De Certeau en vertaald naar het onderzoek aan de hand van pv’s door Vrints en Carlier. Hierbij staat de strategie voor de grenzen die de machthebbende politie afbakt bij het opstellen van een pv. Deze strategie is er op gericht om de ondergeschikte beklaagde over te laten gaan tot bekentenissen of tot verdere verwijzingen naar verkopers of andere gebruikers van verdovende middelen. De tactiek is dan de reactie van de beklaagde, die onderhevig is aan de strategie van de politie, om een zo licht mogelijke straf te krijgen. Carlier wijst er in haar onderzoek over seksualiteit op dat beklaagden verbloemend spraken over seksuele delicten om hun geloofwaardigheid te vergroten en zo een grotere straf te vermijden.⁴⁰ Vrints daarentegen toont bij zijn onderzoek naar gewelddaden aan dat de relatie tussen dominé-dominant in praktijk veel complexer is,⁴¹ waardoor ook de invloed van de tactieken van de beklaagde voor Vrints zijn onderzoek beperkt was. Wat dit betreft is het onderzoek naar verdovende middelen in mijn ogen uniek. Voor verdovende middelen in 1921 verboden werden in België, waren zij verspreid over brede lagen van de bevolking. Dit maakt dat zowel politiediensten geen vaste strategie hadden om delicten te behandelen, maar ook dat beklaagden geen tactiek hadden om hun straf in te perken. Om zeker te zijn dat ze een illegaal product op het spoor waren, brachten agenten in beslag genomen producten naar de apotheker. Deze bepaalde dan de samenstelling van de

³⁹ SA, MA#29104, gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 15/09/1927, Audifret Maria, pv-nummer 3127.

⁴⁰ CARLIER, “De wil tot weten, de list tot leugen”, 300-306.

⁴¹ VRINTS, *Theater van de straat*, 26.

stof⁴². Voor dit onderzoek zal het daarom interessant zijn om de tactiek van beklaagden in kaart te brengen en na te gaan of hierin een evolutie zit. Op die manier kan nagegaan worden of de maatschappij het gebruik en de verkoop van verdovende middelen scherper ging veroordelen. Dit kan door te kijken naar het bekennen of ontkennen van de beklaagde en door de toename van ontwijkend gedrag. Beklaagden kunnen zeggen dat ze de verdovende middelen hebben gekregen of gekocht, dat het de eerste keer is dat ze gebruiken of dat ze dit vaak doen. Als ze bekenden van wie ze verdovende middelen hadden gekocht, kan dit er op wijzen dat het maatschappelijk (nog) geen groot taboe was. Als het ontkennen toeneemt, kan dit wijzen op een steeds grotere maatschappelijke veroordeling van het gebruik van verdovende middelen.

Ik hoop aangetoond te hebben hoe pv's zinvol kunnen zijn in het onderzoek naar verdovende middelen in Antwerpen. Om te kijken naar het politionele beleid, werd gebruik gemaakt van het tijdschrift van de commissarissen van de gemeentelijke politie: de *Revue Belge de la police administrative et judiciaire*. Dit jaarlijkse tijdschrift was bedoeld om de lokale politie in te lichten over nieuwe vormen van criminaliteit en de bestrijding ervan.

Via krantenartikels over verdovende middelen werden de gegevens uit de politiearchieven verder geconcretiseerd. Hiervoor gebruikte ik de katholieke krant *Gazet van Antwerpen*. Door haar lokale karakter gaf deze krant het beste inzicht in de problematiek rond verdovende middelen. Ik heb zowel krantenartikels opgenomen over concrete zaken als algemene artikels over het gebruik van verdovende middelen. Zowel wat de krant als wat het tijdschrift van de commissarissen betreft, gaat het om een beperkt aantal artikels, waardoor een exhaustieve bespreking hiervan mogelijk is.

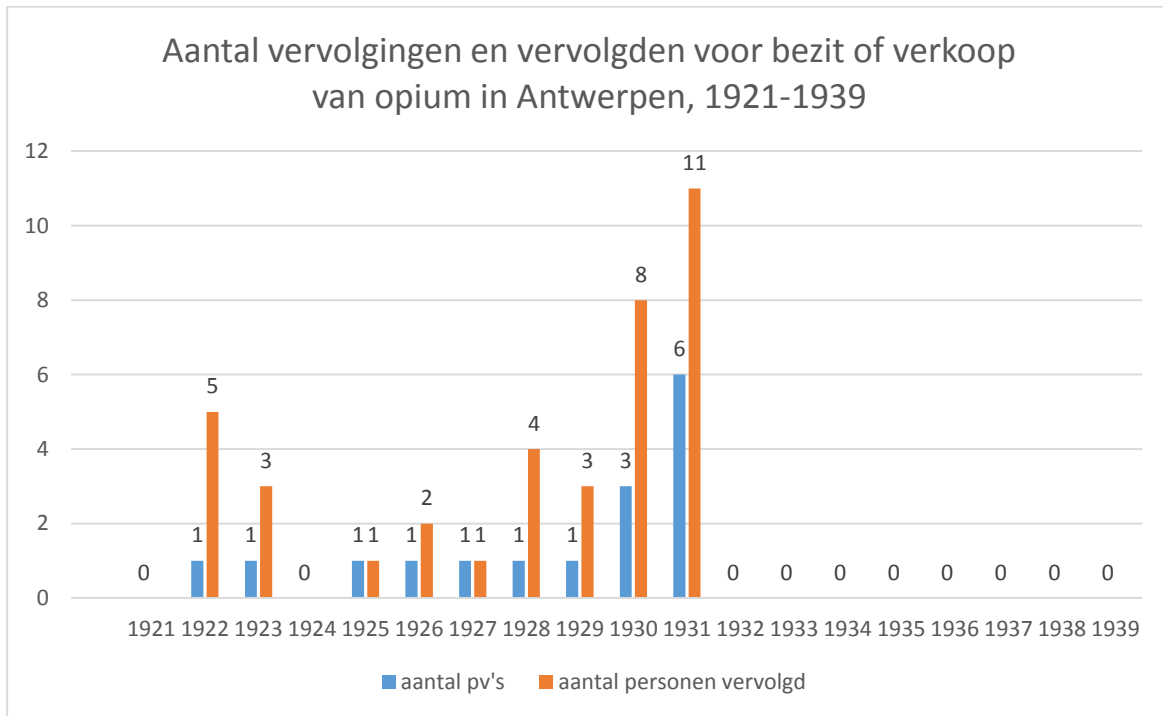
Gezien de grote verschillen tussen opium en cocaïne zullen deze twee middelen afzonderlijk besproken worden. Voor de beide middelen richt ik me telkens eerst op het aantal pv's en beklaagden om vervolgens deze gegevens verder te verklaren aan de hand van het tijdschrift van de commissarissen. Tot slot bespreek ik de krantenartikels over beide producten. Omdat andere verdovende middelen, zoals morfine of codeïne, niet voorkwamen in de pv's van de Antwerpse politie, worden deze middelen niet besproken.

2. Opium

⁴² Zie bijvoorbeeld SA, inventarisnummer MA#42096, Gemeentepolitie Antwerpen, 12^e wijk, pv-nummer 3995.

2.1 Aantal pv's en beklagden

In de drie onderzochte wijken werden in totaal 49 pv's opgesteld voor de verkoop of het bezit van verdovende middelen. De overgrote meerderheid van deze pv's, namelijk 44, werden opgesteld in de eerste wijk. Voor opiumdelicten werden in totaal 16 pv's opgesteld. Dit gebeurde voornamelijk in de jaren 1930-1931, tien jaar na de invoering van de wetgeving over verdovende middelen. In deze pv's werden in totaal 38 mensen geverbaliseerd.

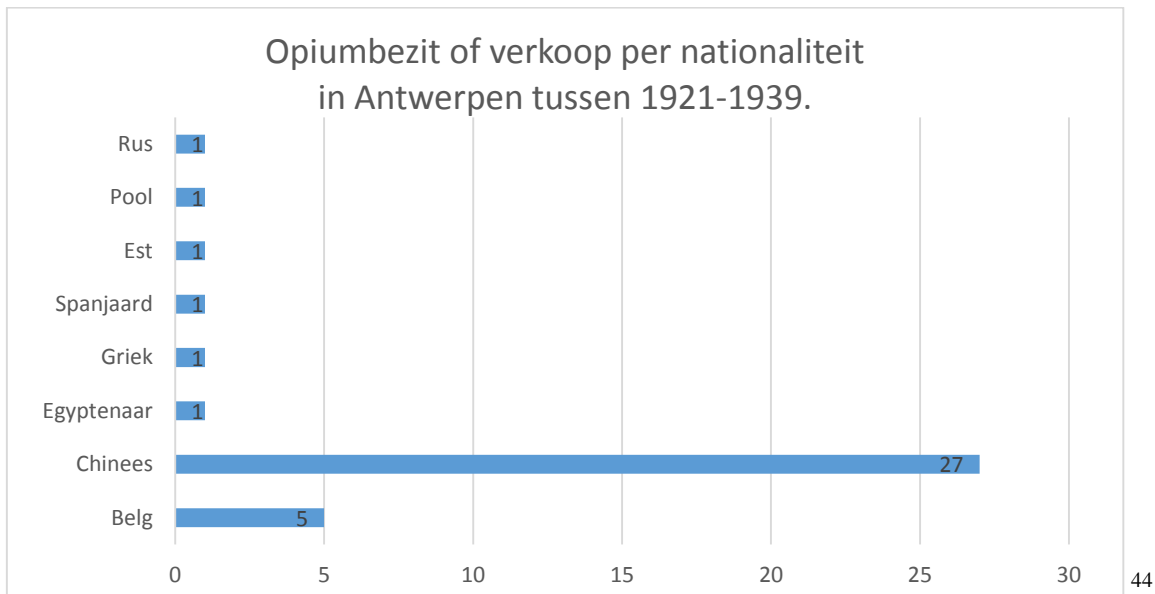

Deze grafiek roept een aantal vragen op die in de komende alinea's verder verwerkt zullen worden. Ten eerste stelt zich de vraag wie de gebruikers of verkopers van deze verdovende middelen waren. Wie de vervolgte gebruikers waren en wat de maatschappelijke perceptie over verdovende middelen was, is nauw met elkaar verbonden. Ten tweede zal ik mij focussen op het politionele beleid. Zo zal gepoogd worden de pieken en de dalen in de grafiek te verklaren en zal aandacht gegeven worden aan de tactieken die de beklagden gebruikten om een zo licht mogelijke straf te krijgen. Tot slot zal deze perceptie rond het gebruik van opium verder beschreven worden aan de hand van zowel krantenartikels over concrete zaken als van algemene artikels over opium.

⁴³ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

2.2 De actoren van het gebruik van opium

De band tussen het Oosten en het gebruik van opium lijkt niet enkel in Nederland en Engeland te bestaan. Ook in Antwerpen is het aantal Chinezen in de gegevens rond het gebruik van opium opvallend. Ze vertegenwoordigden 71% van de vervolgdgen, en werden slechts op verre afstand gevolgd door Belgen.

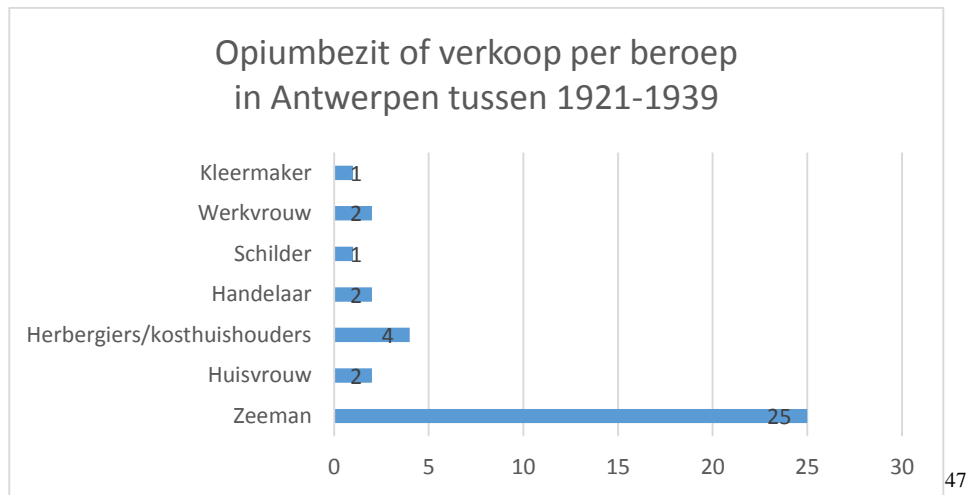

Van alle personen die vervolgd werden, waren er slechts vier vrouwen, die allen de Belgische nationaliteit hadden. Het is opvallend dat de groep Belgische vrouwen na de Chinese mannen de grootste groep vervolgte personen is. Dit kan wijzen op het bestaan van een beeld zoals dat bestond in Groot-Brittannië waar jonge vrouwen aanzien werden als de verspreiders van opium.⁴⁵ Gezien geen van deze vier vrouwen prostituee was, is de situatie in België wel duidelijk verschillend van die in China, waar prostituees opgeleid werden om opiumpijpen klaar te maken en te verspreiden over de samenleving.⁴⁶ Van de mannelijke gebruikers was de meerderheid zeeman van beroep, waardoor ze vaak slechts tijdelijk in België verbleven.

⁴⁴ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

⁴⁵ VAN DE VELDE, De maatschappelijke impact van opium op het China van de 19^e eeuw, 27-28.

⁴⁶ MILLIGAN, Pleasures and pains, 84-85.

2.3 Het politionele beleid

In deze paragraaf zal nagegaan worden hoe politie en beklaagden omgingen met opiumdelicten. Ik zal eerst oog hebben voor de strategie van de Antwerpse politie om vervolgens de houding van de beklaagden tijdens ondervragingen te bespreken.

De meeste delicten met opium, 70 percent, werden vastgesteld op basis van observaties van de Antwerpse politie. Het ging hierbij voornamelijk om delicten met Chinese beschuldigen. Volgens de politie leidde opium tot zedelijk verval. In 1922 werd het roken van opium gelinkt aan homoseksualiteit en een verhoogd aantal pedofiliegevallen in het Oosten.

“Surtout le fumeur d’opium sont souvent poussés vers les pratiques homosexuelles. Il se pourrait même que l’opiomanie fût la cause directe de l’extension de la pédérastie en Orient”.⁴⁸

Dat opium zich niet snel verspreidde onder de Belgische bevolking, kwam volgens de politie vooral omdat er voor het roken van opium een uitgebreide installatie nodig was met een bed, een pijp en een lamp.⁴⁹ Hierdoor was er meer kans dat cocaïne, dat veel sneller ingenomen kon worden, zou uitgroeien tot een plaag.⁵⁰ Omdat deze installatie nodig is, speelde het roken van opium zich doorgaans af in de privésfeer, wat mogelijk een reden was voor het lage aantal vervolgingen meteen na de invoering van de wetgeving. In het aantal pv’s van opiumdelicten is echter wel een duidelijke piek te merken in de jaren 1930-1931. Om deze piek te verklaren

⁴⁷ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

⁴⁸ Revue belge de la police administrative et judiciaire, 1922, 293.

⁴⁹ Idem, 1932-1933, 275.

⁵⁰ Ibidem, 322-323.

is het interessant om te kijken naar het aantal Chinezen in Antwerpen. Net als in Rotterdam waren zij een makkelijk te controleren groep met een relatief hoge kans om opium op het spoor te komen.

Voor het aantal Chinezen in Antwerpen baseer ik me op cijfers van Chinezen die officieel ingeschreven waren in de stad. Het nadeel aan deze cijfers is dat er veel Chinese zeelui tijdelijk en vaak illegaal aanwezig waren. Uit het aantal pv's dat opgesteld werd voor het ontbreken van verblijfspapieren bleek dat er minstens evenveel illegale als legale Chinezen in Antwerpen aanwezig waren.⁵¹ Toen België zich aansloot bij de opiumconferentie, en er in het parlement beweerd werd dat opium in België niet voortkwam, leefden er nauwelijks Chinezen in Antwerpen. Er waren officieel slechts twee Chinezen ingeschreven. Mede onder invloed van de Eerste Wereldoorlog nam dit aantal stelselmatig toe. In 1920 waren er al 47 Chinezen met een vaste verblijfplaats in Antwerpen, in 1929 waren dat er 63, een jaar later 56, in 1931 waren er 62 en in 1932 66. Daarna nam het aantal weer licht af, want in 1935 woonden er nog 53 Chinezen officieel in Antwerpen.⁵² De piek in het aantal veroordelingen viel dus samen met het moment waarop het meeste Chinezen een vaste verblijfplaats hadden in Antwerpen. Het is echter niet enkel de aanwezigheid van de Chinezen die de piek verklaart. Ook het actieve opsporingsbeleid van de Antwerpse politie speelde een cruciale rol. In 1930 en 1931 werden relatief veel Chinezen gecontroleerd op het bezit van geldige verblijfsdocumenten. In april 1931 werden er in de eerste wijk 60 Chinezen en 51 niet-Chinezen hiervoor geverbaliseerd, iets wat anders nauwelijks voorkwam.⁵³ Dat deze strenge controles net in die periode gebeurden, kan te wijten zijn aan de implementatie van de Tweede Opiumconferentie van 1925, die voor een nieuw Koninklijk Besluit zorgde aan het einde van 1930.

Aan de vaak gelijkaardige reactie van de beklaagden was te merken dat opium zich in de privésfeer bevond. Typerend is het voorbeeld van de Chinees Lin Foo. De politie was in 1928 binnengevallen in zijn logement omdat ze vermoedden dat er opium werd gebruikt. Nadat er effectief opium en een installatie om te roken gevonden werd, antwoordde de Chinees tijdens zijn ondervraging: "Het is aan mijn slaapstede dat u het potje [met opium] gevonden hebt, maar het behoort mij niet toe".⁵⁴ De tactiek die de Chinees hier gebruikte, typeert de reactie van

⁵¹ SA, gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, Inventarisnummer MA#29129.

⁵² SA, Inventarisnummer MA#27803. In dit bestandsdeel zitten allerlei statistieken over buitenlandse inwoners van Antwerpen.

⁵³ SA, , gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, Inventarisnummer MA#29129.

⁵⁴ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, 12e wijk, inventarisnummer MA#42096.

Chinese beklagden tijdens de onderzoeksperiode. In deze tactiek paste het om niet verder te verwijzen naar de herkomst van de verdovende middelen. De beklagden meldden hierover meestal dat ze opium kochten van buitenlandse zeemannen. Uit deze strategie kan afgeleid worden dat het verbod op het gebruik van opium algemeen bekend was onder de bevolking, van zodra de politie actief onderzoek begon te doen. Dit bracht ook met zich mee dat de verdovende middelen voornamelijk in het geheim werden gebruikt. Dat deze tactiek weinig evolueerde kan te wijten zijn aan het feit dat pas tien jaar na de eerste wetgeving meer pv's opgesteld werden en dat deze tactiek succesvol was voor de Chinezen.

Na de piek van 1930-1931 lijkt de interesse van de politie in het vervolgen van opiumdelicten afgenomen. De focus lag vanaf dan meer op het internationaal bestrijden van de trafieken in verdovende middelen. In *de Revue belge de la police administrative et judiciaire* werd in 1931 aangeklaagd dat er grote problemen waren met het licentiesysteem dat de trafieken van verdovende middelen moest beperken. Om dit probleem aan te pakken werd door de politie gepleit voor internationale samenwerking, wat zich zou concretiseren in een centraal, internationaal bureau waar alle informatie over verdovende middelen verzameld moest worden. Door deze informatie dan meteen te verspreiden over alle nationale politiediensten konden deze de smokkel adequaat aanpakken. Dit kon best gepaard gaan met een universeel rechtssysteem.⁵⁵ De focus van de bestrijding kwam voor de politie zo steeds meer te liggen op de handel en de productie, en minder op het gebruik. Naast de veranderende interesse van de politiediensten kan ook het stilvallen van de internationale handel een factor zijn in het dalen en stijgen van de cijfers. De Kort schreef hierover dat onder invloed van de economische crisis de Europese havens minder bevaren waren, wat het smokkelen deed afnemen. Veel handelaren in verdovende middelen verhuisden naar gebieden buiten West-Europa.⁵⁶ Deze bevinding wordt tegengesproken door een rapport van de Volkenbond uit 1954. Daarin werd aangehaald dat de bestrijding in de jaren 1920 zich voornamelijk richtte op twee belangrijke handelsnetwerken. Ten eerste was er China, waar 90% van de handel gebeurde. Ten tweede was er de Perzische Golf, van waar opium werd uitgevoerd naar het Verre Oosten. Aan het begin van de jaren 30, toen meer landen concrete cijfers doorspeelden, kwam er een ruimer zicht op de handel in opium. Zo kwamen nieuwe netwerken onder de aandacht. Een hiervan was de Turkse route, die

⁵⁵ *Revue belge de la police administrative et judiciaire*, 1931, 32-33.

⁵⁶ DE KORT, *Van patiënt tot delinquent*, 115.

uitvoerde naar West-Europa en de Verenigde Staten. Uit de cijfers van dit rapport kan enkel afgeleid worden dat de opiumhandel in West-Europa bleef bestaan.⁵⁷

2.4 Perceptie rond het gebruik van opium

In het parlement werd er in 1913 van uitgegaan dat opium niet gebruikt werd in België, waardoor het gevaar voor de Belgische bevolking beperkt was. Naarmate er meer Chinezen in Antwerpen woonden, kwamen er toch een aantal vervolgingen voor het bezit of de verkoop van opium. Dit opiumgebruik verspreidde zich na de invoering van de wetgeving in beperkte mate naar de vrouwelijke Belgische bevolking. In de komende paragraaf zal ik eerst nagaan hoe in de Gazet van Antwerpen omgegaan werd met de Belgische vrouwen die vervolgd werden. Vervolgens zal ik het beeld dat de Gazet van Antwerpen van de Chinezen in Antwerpen had bespreken.

Enkel in een artikel dat anderhalf jaar na de invoering van de wetgeving over verdovende middelen verscheen, werd ook gewaarschuwd voor een gevaar voor de Belgische bevolking. Dit artikel, dat niet enkel over opium, maar ook over cocaïne ging, verscheen op de voorpagina van de Gazet van Antwerpen met als de titel “een nieuw gevaar”. In dit artikel werd expliciet gewaarschuwd dat het roken van opium ook kon overslaan op Westerse bevolking.

“In 1916 waren er in Parijs al 1000 van die ongelukshuizen. Het roken brengt de toekomst van het ras in gevaar. Men krijgt een boost van energie en gelukzaligheid maar dat verdwijnt snel. Daarna doet een snel zedelijk verval zich voor. De opiumroker wordt de slaaf der zijner gewoonte. Hij is tot alles in staat om zijn gedrag verder te zetten.”⁵⁸

Zulk artikel, met een concrete waarschuwing voor een verval van het ras, is uniek voor de onderzoekperiode. Het idee van een zieke natie was onder artsen al wijdverspreid, vooral door hun bestrijding van alcoholmisbruik⁵⁹. Het is opvallend dat zowel voor artsen, voor de journalisten van de Gazet van Antwerpen als voor de politie cocaïne een veel concreter gevaar vormde. Dit kwam enerzijds door de grotere verspreiding van cocaïne onder de Belgische

⁵⁷ DE VOLKENBOND, *Illicit trafic in opium*, 1954, p24-29. Digitaal raadpleegbaar via http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1953-01-01_3_page009.html#s0016.

⁵⁸ GVA, 30 juni 1922, 1.

⁵⁹ NYS, “Ruiters van de Apocalyps”, 15-17.

bevolking en anderzijds door de veel complexere verspreiding van opium, waarvoor een hele installatie nodig was. Deze infrastructuur kwam in België niet systematisch voor.⁶⁰

In concrete zaken werd de rol van Belgische vrouwen geminimaliseerd. In juni 1922 werden in een kamer in de eerste wijk, verdeeld over twee valiezen 19.5 kilogram opium gevonden. In deze zaak werden vijf mensen vervolgd, drie Chinese mannen en twee Belgische vrouwen. De twee vrouwen werkten in het kosthuis waarvan een Chinees eigenaar was en een andere Chinees werknemer. De derde Chinees was een zeeman die een kamer huurde.⁶¹ In de krant werd vermeld dat er drie Chinezen vervolgd werden, en dat het de plicht was van de politie om jacht te maken op het gevaarlijke opium. Over de vrouwen, waarvan een zelfs de minnares was van een Chinees, werd enkel vermeld dat ze ondervraagd werden als getuige.⁶² Hoewel deze vrouwen volgens het pv aanwezig waren op de kamer waar de valiezen stonden en ze ook vervolgd werden, minimaliseerde de krant hun rol.

In tegenstelling tot de rol van Belgische vrouwen, werd de invloed van Chinezen in een zaak overdreven toen in oktober 1930 drie Chinezen aangehouden werden na een huiszoeking. Twee Chinezen waren de huurders van een kamer, waarin een derde Chinees aanwezig was. In die kamer werd naast opium ook al het materiaal gevonden om opium te roken.⁶³ Het krantenartikel over deze zaak vermeldde het volgende:

“De politie was op het goede spoor, want in eene afgezonderde kamer vond men een viertal Chineezen die zich aan hunne verderfelijke passie van opium rooken overgaven. De bijzonderste huisbewoner, die in handbreuk van uitdrijving verkeerde en de vier Chineezen werden ter beschikking van den heer Procureur des Konings gesteld. Eene hoeveelheid verdoovingsmiddelen, opium, volledig stel voor opium rooken en allerhande voorwerpen werden in beslag genomen. Bovendien bevond zich nog een tiental Chineezen in het huis, doch deze waren in eene andere kamer aanwezig, alwaar zij onder elkaar zaten te praten, wellicht hunne beurt tot het opiumschiiven afwachtend”.⁶⁴

⁶⁰ Revue belge de la police administrative et judiciaire, 1932-1933, 275.

⁶¹ SA, Inventarisnummer MA#29081, gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 17/06/1922, Van Kei Fong, Booms Julia, Van Gorp Ludovica, Chou Hou, Fooh Ah, pv-nummer 2812.

⁶² GVA, 30/05/1923, 4-6.

⁶³ SA, Inventarisnummer MA#29119, gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 18/10/1930, Lim You, Pang Kwai, Chang Kwei, pv-nummer 2900.

⁶⁴ GVA, 20 oktober 1930, 3.

Het is niet enkel opvallend dat er melding werd gemaakt van vier Chinezen, terwijl er maar drie in het pv vermeld werden, ook het tiental Chinezen dat zijn beurt afwachtte is typerend voor de perceptie van de Chinees als opiumgebruiker. Zij werden in andere artikels beschreven als ‘sukkelaars’,⁶⁵ of personen die ‘meer geleken op schimmen dan op mensen’.⁶⁶ In hun context waren deze beschrijvingen zowel denigrerend als meelijwekkend.

Dezelfde sterke band tussen Chinezen en opium komt terug in meer algemene artikels over opium. De twee meest expliciete artikels over het gebruik van opium verschenen in de periode waarin de meeste pv’s opgesteld werden, in 1930 en 1931. Op 26-27 april 1930 verscheen een artikel waarin naast de productie en de verschillende soorten opium ook het gebruik uitgebreid beschreven werd. In dit artikel werd heel nuancerend vermeld dat kleine hoeveelheden opium een heilzame werking hebben, maar dat grotere hoeveelheden leiden tot ‘een algehele ondergang’. Vervolgens werden de schadelijke gevolgen van het innemen van opium beschreven. Personen die vaak opium gebruikten, werden de opiumeters genoemd en waren volgens het artikel eenvoudig te herkennen.

“De opiumeter is terstond aan zijn uiterlijk te kennen. Hij is zeer mager, heeft een bleekgele gelaatskleur en een slependen gang; de oogen liggen diep in hun kassen, en hebben een eigenaardigen gloed. De geestesvermogens en lichaamskrachten van een opiumeter zijn totaal uitgeput; hij is voor niets meer geschikt, en toch voelt hij zich gedwongen, telkens grotere hoeveelheden te nemen.”⁶⁷

Deze gele gelaatskleur kan beschouwd worden als een indirecte verwijzing naar de Chinese gebruiker.⁶⁸ Het gebruiken van opium werd zo gekoppeld aan het Chinees-zijn. Deze verwijzing naar de Oosterse andere was een manier om de bevolking te waarschuwen voor de gevaren van het gebruik van verdovende middelen enerzijds en anderzijds een manier om de eigen, Westerse cultuur af te zetten tegen de Chinese.⁶⁹ Deze verwijzing naar een oprukkende Oosterse cultuur werd nog explicieter in de laatste alinea van het artikel waarin gesteld werd dat er voornamelijk in Chinese steden grote problemen waren met opiumgebruikers, maar dat er ook opiumkitten⁷⁰

⁶⁵ GVA, 25 november 1930, 3.

⁶⁶ GVA, 25 december 1928, 5.

⁶⁷ GVA, 26-27 april 1930, 1.

⁶⁸ In uitzonderlijke gevallen kan het gebruik van opium leiden tot falen van organen waardoor gebruikers een gele huiskleur krijgen. Dit is echter een uitzondering die enkel bij de zwaarste gebruikers voorkomt. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11868024>.

⁶⁹ HICKMAN, “Drug and race in American Culture: Orientalism in the Turn of the Century discourse of narcotic addiction, 72.

⁷⁰ Gebruiksruimtes om opium te consumeren.

bestonden in Parijs, Wenen en Londen.⁷¹ De link tussen opium en Chinezen was zo sterk dat ze ook gemaakt werd in het artikel over Chinezen in Antwerpen. Dit artikel, in een reeks over de verschillende inwoners van de eerste wijk kreeg als titel ‘Internationaal Antwerpen, de Chinezen’ en verscheen op 18 april 1931. In dit artikel werden de Chinezen aanvankelijk beschreven als een belachelijk uitziend volk.⁷²

“Hun hoofd is te dik, en om hun kromme onbetekenende benen past geen wijde broek [...] hun voeten en handen zijn hulpeloos klein, het zijn schrale, onooglijke figuren, die vereuropeesde Chinezen”.⁷³

Achter de voortdurende glimlach van de Chinezen schuilde volgens de krant ook iets mysterieus, dat verder verduidelijkt werd aan de hand van een bezoek aan een Chinees restaurant:

“Er is altijd iets griezeligs in de atmosfeer die in een Chineesch restaurant hangt. Ge voelt het wantrouwen dat ge hen inboezemt, het is of er iets om u heen dreigt, terwijl achter het gele vel een glimlach loenscht en hun strakke oogen uw gezicht geen oogenblik verlaten. Soms is er achter die restaurants een stil hokje: daar heerst een schemer van geblinddoekte vensters en een vuil rustbed hier en daar staat donker in het halfduister. Een enkel menschenlichaam ligt achter over en een zoete, weeë lucht prikkelt de keel. De slapende Chinees mompelt, voor de rest is het er stil en goede gordijnen maskeren de deuren. Een vloerkleed dempt de schaarsche voetstappen en de deuren openen geruischloos... donker alles, stil en geheimzinnig... opium. Zelfs het kwaad van zijn land zoekt de vreemdeling in zijn verlangen naar de dingen van heel ver. En Oosterlingen droomen er hun vreemde droomen die hun verder en verder wegvoeren naar hun land tot ze geknakt en gebroken eens voor eeuwig zullen droomen in het eeuwige vaderland... Arme ongelukkigen”.⁷⁴

Door de link te leggen tussen de Chinese immigrant en hun gewoontes van thuis, werd het idee dat opium zich verspreidde over de maatschappij versterkt. Dit maakte dat het gevaar voor een degeneratie erg concreet werd.⁷⁵ Tegelijkertijd bleef het gebruik van opium iets mysterieus en

⁷¹ GVA, 26-27 april 1930, 9.

⁷² GVA, 18 april 1931, 2.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

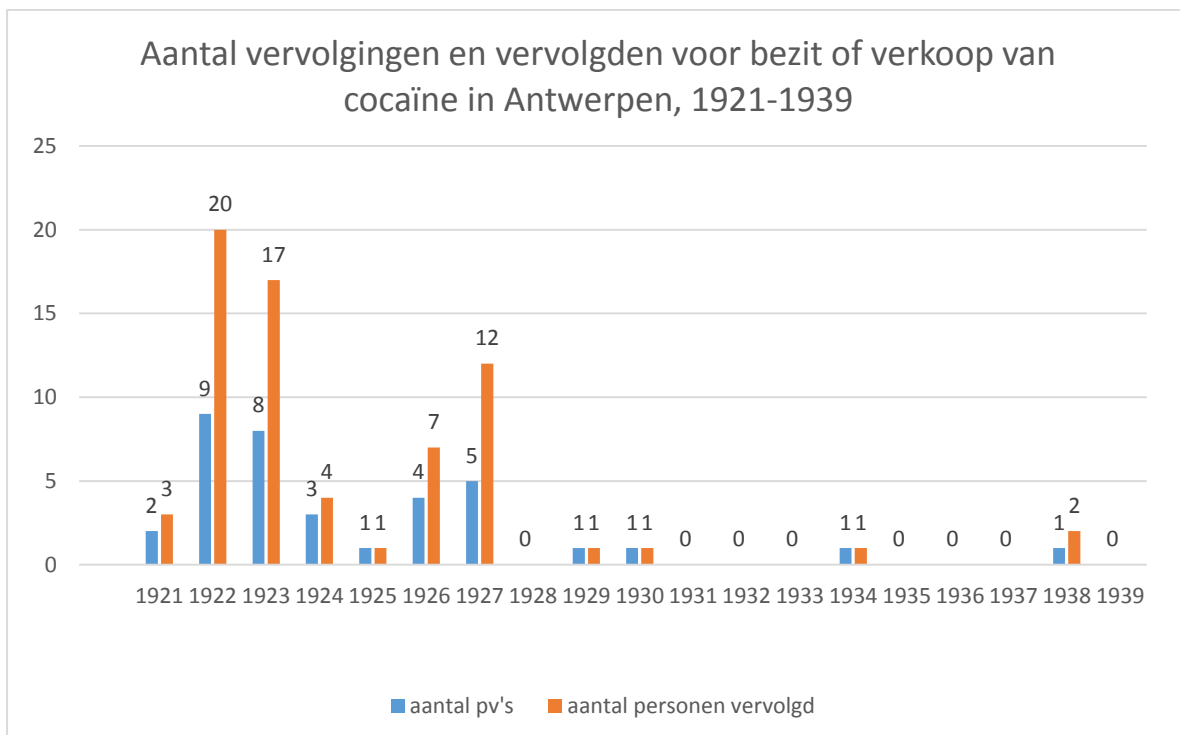
⁷⁵ HICKMAN, “Drug and race in American Culture: Orientalism in the Turn of the Century discourse of narcotic addiction, 75.

Oosters, iets van het thuisfront van de Chinezen. Dit, en het feit dat het bijna uitsluitend Chinezen waren die vervolgd werden voor opium, maakt de band tussen opium en Chinezen tijdens het interbellum zeer sterk. Chinezen werden er met wantrouwen en medelijden door bekeken. Dit kwam naar voor in het expliciete taalgebruik, het overdrijven van het aantal Chinezen in krantenartikels en in artikels over opium en Chinezen. Een vrees zoals die in Groot-Brittannië bestond, dat opium via vrouwen en zelfs de lucht, zich als een plaag over de bevolking zou verspreiden,⁷⁶ lijkt ondanks de vervolging van een viertal vrouwen, in België gedurende het interbellum niet te bestaan.

3. Cocaïne

3.1 Aantal pv's en beklagden

De patronen die naar voor komen uit de gegevens over het gebruik van opium contrasteren met de gegevens over cocaïne. De vervolgingen voor cocaïnegebruik vonden vooral plaats meteen na de invoering van de wetgeving, met een piek in 1922 en 1923. In de drie onderzochte wijken werden in totaal 34 pv's opgesteld waarin 69 personen vervolgd werden.

77

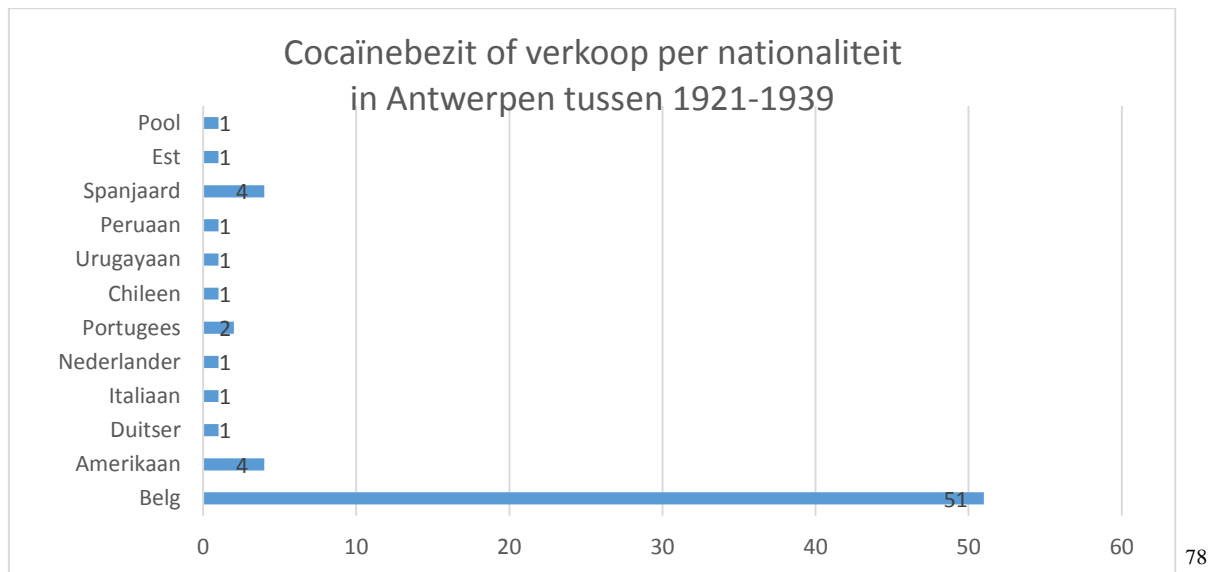
⁷⁶ MILLIGAN, "Pleasures and pains", 84-86.

⁷⁷ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

Net als in het gedeelte over opium worden eerst de actoren besproken, om vervolgens de strategie en de tactiek van de politie en de beklaagden te bespreken. Tot slot wordt de perceptie verder nagegaan aan de hand van krantenartikels uit de Gazet van Antwerpen.

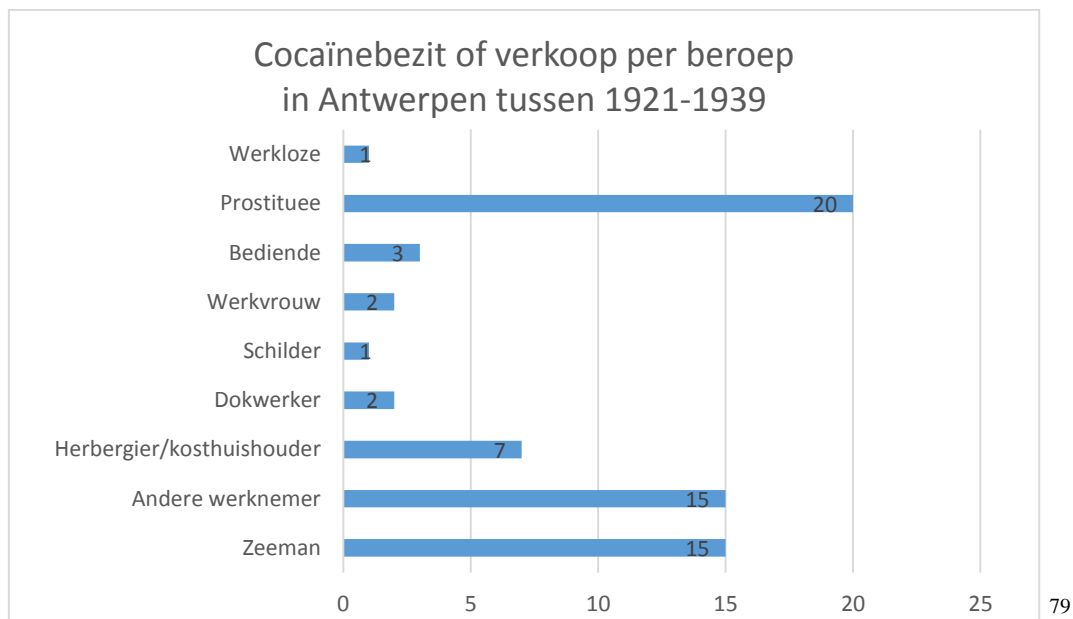
3.2 De actoren van het gebruik van cocaïne

In tegenstelling tot de vervolgingen voor opium, was cocaïne verbonden met Belgische gebruikers. Zij vertegenwoordigden bijna 74% van de vervolgden.

Een opvallend verschil tussen de cocaïne- en opiumgebruikers is het relatief grote aantal vrouwen onder de vervolgden voor cocaïne. Van de 69 vervolgden zijn er 27 vrouwen en 42 mannen. Het grote aantal Belgen gaat gepaard met een grotere diversiteit aan beroepen. Onder ‘andere medewerkers’ heb ik onder andere paswerkers, stokers, orgeldraaiers, kleermakers, enzovoort ondergebracht. Bij de groep vrouwen waren er opvallend veel prostituees.

⁷⁸ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

3.3 Het politionele beleid

In deze paragraaf wordt besproken hoe politie en beklaagden omgingen met cocaïnedelicten. Op die manier wordt getracht de pieken en dalen in het aantal pv's te verklaren en de veranderende perceptie te duiden. Om dit te onderzoeken wordt eerst gefocust op het microniveau waar ik me zal richten op het beleid van de Antwerpse politie en de tactiek van de beklaagden. Vervolgens wordt op macroniveau de wereldwijde handel in cocaïne bekeken.

De piek in het aantal veroordelingen, in 1922 en 1923, lag voornamelijk aan burgers die anderen verklikten bij de politie. In het totaal werden 17 pv's opgesteld als gevolg van een klacht. 14 van die klachten gebeurden voor 1925, wat betekent dat toen ongeveer 64 procent van de pv's voortkwam uit een klacht. Soms kochten getuigen zelf cocaïne om dat als bewijsmateriaal naar de politie te brengen.⁸⁰ Dat de attente bevolking geen opium aangaf, kan er op wijzen dat cocaïne wijder verspreid was onder de Belgische bevolking en dat er in een latere fase een verschuiving was van het gebruik naar de privésfeer. Na 1925 is er een opvallende wijziging in het opstellen van de pv's. De politie werd nog slechts drie keer, of in 30 procent van de pv's, opgeroepen door de bevolking en ging voornamelijk uit van eigen observaties bij prostituees of in herbergen om cocaïne zaken vast te stellen. Hier hadden ze het meeste kans om een delict

⁷⁹ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

⁸⁰ SA, Inventarisnummer MA#29079, Gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 9/01/1922, Benneke Joseph, pv-nummer 152.

vast te stellen.⁸¹ Er werd ook in de Antwerpse gemeenteraad expliciet gevraagd om cocaïne als een plaag te bestrijden.⁸² Voor de politie was het aanpakken van de handel in cocaïne zeer belangrijk. Dat de politie aandachtig bezig was met het onderzoek naar het gebruik van cocaïne bleek uit een onderzoek dat de procureur des Konings van Antwerpen liet voeren naar een krantenartikel uit de Gazet van Antwerpen waarin stond dat het gebruik van cocaïne in Antwerpen wel afnam, maar zich verplaatste naar Brussel.⁸³ Volgens statistieken uit 1930 gebruikten in Brussel 900 personen cocaïne. De redacteur kon de bron van dit artikel echter niet duiden, waarna de zaak gesloten werd. Het zou nuttig zijn om deze cijfers over cocaïnegebruik in Brussel te onderzoeken zodat dit onderzoek in een breder nationaal kader geplaatst kan worden. Toch achtte de politie het bestrijden van de cocaïneplaag bijna onmogelijk. Ze waarschuwde dat cocaïne op alle mogelijke manieren ingevoerd werd vanuit Duitsland. De handel gebeurde via spoorwegen, de luchthaven, zeevaart en zelfs met postduiven.⁸⁴

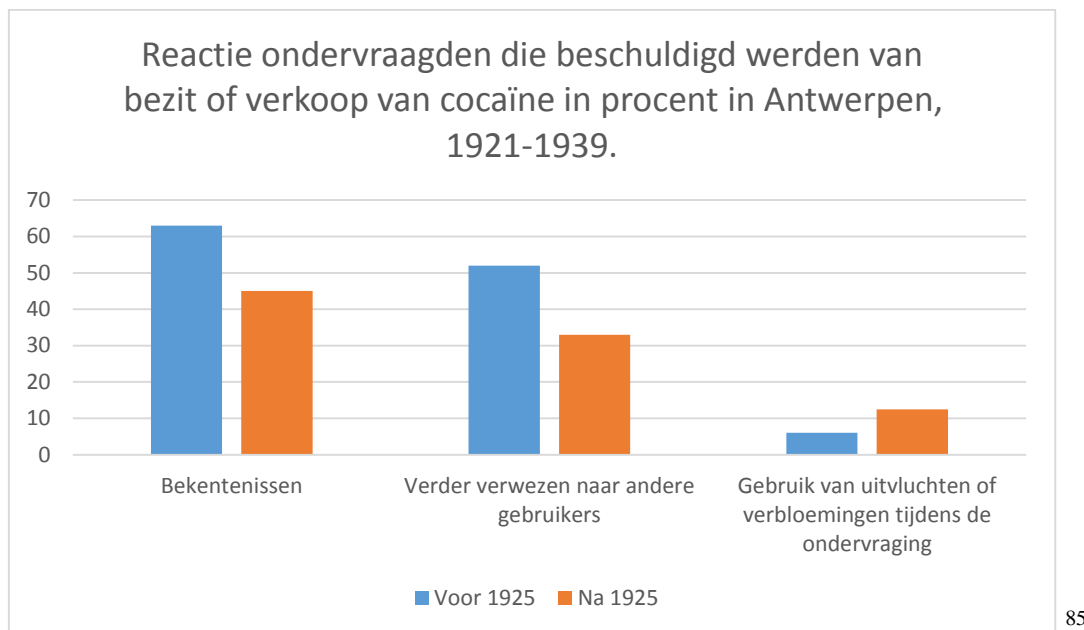
Ook wat de rol van de beklaagden betreft, was 1925 een kantelpunt. Hiervoor zijn de reeds beschreven ideeën van tactiek en strategie belangrijk. Voor 1925 waren er veel meer beklaagden die toegaven dat ze in aanraking gekomen waren met cocaïne. Hierbij verwezen ze ook verder naar andere kopers of verkopers. Om een mindere straf te krijgen, ontkenden na 1925 steeds meer mensen dat ze cocaïne gebruikten. Als ze wel toegaven, bedachten ze steeds vaker uitvluchten om hun gedrag te rechtvaardigen. Zo werd gezegd dat ze dachten dat ze een zakje bloem van iemand hadden gekocht, dat het de eerste keer was dat ze gebruikten of dat ze niet wisten wat het was. Binnen de opgestelde strategie van de politie hadden beklaagden dus duidelijk hun tactiek aangepast.

⁸¹ Revue belge de la police administrative et judiciaire, 1932-1933, 322-324.

⁸² SA, 731 # 123, Verdovingsmiddelen (01/01/1921 - 31/12/1949).

⁸³ RAB, archief van de procureur des Konings te Antwerpen, R560, 544.

⁸⁴ Revue belge de la police administrative et judiciaire, 1932-1933, 323.

Uit deze gegevens kan afgeleid worden dat het gebruik van cocaïne zich na de invoering van de wetgeving verplaatste van de openbare sfeer naar de privésfeer. Hierdoor werden steeds minder mensen aangeklaagd bij de politie en gingen beschuldigen het onderzoek van de politie tegenwerken om een zwaardere straf te vermijden. Dit verklaart de afname van de vervolgingen voor cocaïne in de jaren 1930 slechts gedeeltelijk want ook de internationale handel en de houding van de Antwerpse politie speelden hierin een belangrijke rol. Deze worden in de komende alinea's besproken.

De houding van de Antwerpse politie ten opzichte van de bestrijding van verdovende middelen veranderde na de Tweede Opiumconferentie in 1925. Sinds dan lag de nadruk steeds meer op internationalisering. In Nederland was de ontdekking van cocaïne en heroïne in brandkasten die via Antwerpen verscheept waren, hierin een katalysator.⁸⁶ Het idee om een centraal bureau op te richten om de handel aan te pakken werd in bijna alle Europese landen ondersteund.⁸⁷ Hoewel Antwerpen door tijdgenoten aanzien werd als een centrum van de handel in cocaïne,⁸⁸ werd er bijna nooit een lading verdovende middelen onderschept. Dit gebeurde slechts een keer, toen een kist waar porselein in zat per ongeluk viel, waardoor een lading cocaïne zichtbaar werd.⁸⁹

⁸⁵ SA, Gemeentepolitie Antwerpen, MA#29075-MA#29180, MA#42053-MA#42215, MA#29190-MA#29286.

⁸⁶ DE KORT, "Van patiënt tot delinquent", 85.

⁸⁷ RAB, Archief van de procureur des Konings van Antwerpen. R444, 605.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ GVA, 2 februari 1932, 2.

Hoewel de Antwerpse politie theoretisch pleitte voor de internationale bestrijding van handel in verdovende middelen, leek het in de praktijk geen prioriteit te zijn.

De veranderende houding van de Antwerpse politie ging samen met het in elkaar storten van de handel in cocaïne. De cocaïne die ons land bereikte, was voornamelijk afkomstig van Duitsland.⁹⁰ Het basisproduct, de cocabladeren, was afkomstig van de Nederlandse kolonie Java. In 1911 bezat Java een vierde van de wereldproductie in cocabladeren, die grotendeels verwerkt werden in de ‘Nederlandse cocainefabriek’. In de jaren 1920 was Java verantwoordelijk voor bijna de hele wereldvoorraad cocabladeren. In dat jaar werd meer dan anderhalf miljoen kilogram coca geëxporteerd uit Java. Dit aantal daalde gestaag in de jaren 20, tot 1928. Vanaf dan viel het drastisch terug tot 125000 kilogram in 1935. Na de Japanse verovering van Java stortte het netwerk helemaal in. Het wereldwijde handelsnetwerk dat ook België van cocaïne voorzag, stortte zo in elkaar.⁹¹ Het is aannemelijk dat de prijs van cocaïne hierdoor sterk steeg, waardoor het een product werd dat enkel door de rijken gebruikt werd.⁹²

Dat het aantal veroordelingen in de jaren 1930 zo sterk terugliep, is dus een samengaan van drie belangrijke factoren. Ten eerste toont de reactie van de beschuldigen aan dat het gebruik van cocaïne zich steeds verder verplaatste naar de privésfeer. Ten tweede richtte de Antwerpse politie zich, alvast in theorie, na de Tweede Opiumconferentie steeds meer op de handel in verdovende middelen en steeds minder op het gebruik ervan. Tot slot viel de internationale handel in cocaïne in dit decennium helemaal stil.

3.4 Perceptie rond het gebruik van cocaïne

Een urgent maatschappelijk gevaar, zo werd cocaïne in het Belgische parlement in 1913 omschreven. Deze uitspraak kan verklaard worden door het feit dat de gebruikers of verkopers van cocaïne voornamelijk Belgen waren. De grote betrokkenheid van prostituees zorgde er vermoedelijk voor dat men vreesde dat het gebruik van cocaïne zich als een ziekte over de bevolking zou verspreiden, waardoor er een degeneratie van de bevolking op zou kunnen treden. Door Liesbeth Nys werd al aangetoond dat het degeneratiedenken onder artsen algemeen verspreid was. Artsen namen aan dat drie plagen, namelijk alcoholisme, tuberculose

⁹⁰ COURTHWRIGHT, “The rise and fall and rise of cocaine in the US”, 218.

⁹¹ GOOTENBERG, “Cocaine in chains”, 333-335.

⁹² VAN LUIJK en VAN OURS, The effects of government policy on drug use: Java, 1875-1904, 12. Ze toonden aan dat de prijs een bepalende factor is voor het gebruik van verdovende middelen.

en prostitutie, hand in hand toenamen en zo het ras in gevaar brachten.⁹³ Dat er volgens artsen ook een hoog risico was op tuberculose bij verzwakte cocaïnegebruikers, versterkte vermoedelijk het idee dat ook cocaïnegebruik zich als een plaag over de bevolking zou verspreiden.⁹⁴ Na de wet Vandervelde die het alcoholgebruik moest temperen, bestond daardoor de kans dat cocaïne de rol van alcohol zou over nemen.⁹⁵ Vervaeck, een Belgische antropoloog, kwam in het begin van de jaren 1920 tot zijn theorie over blastotoxie. Hij beweerde dat erfelijkheid ook zachte componenten had en dat alcoholisme en cocaïnegebruik konden leiden tot gedegeneerde nazaten.⁹⁶ In de komende alinea's zal op basis van krantenartikels over het gebruik van cocaïne een blik worden geworpen op de maatschappelijke perceptie.

Bij de pv's over cocaïne is er slechts een waar het krantenartikel wezenlijk verschilde met de inhoud van het pv. Op 22 februari 1922 werd de politie gewaarschuwd dat er cocaïne verhandeld werd in de eerste wijk. De politie ging over tot een huiszoeking en drie prostituees en een herbergierster werden beschuldigd van handel in verdovende middelen. Drie van hen bekenden dit.⁹⁷ In het krantenartikel werd enkel vermeld dat bij de eigenaar van het huis geen cocaïne gevonden werd. Over de prostituees werd niet gesproken.⁹⁸ In andere artikels is het vooral opmerkelijk hoe accuraat de krantenartikels waren. Het taalgebruik over de beklagden was, in tegenstelling tot bij opium, opvallend neutraal. Dit veronderstelt dat de journalist een betrouwbare bron had bij de politie. Deze accurate informatie heeft het ontbreken van een morele paniek over verdovende middelen in België vermoedelijk in de hand gewerkt.⁹⁹

Net zoals alcoholisme, tuberculose en prostitutie werd ook cocaïnegebruik ervaren als een moderne plaag die zich van de stad naar het platteland aan het verspreiden was.¹⁰⁰ In het artikel dat al werd aangehaald bij opium, met als titel "een nieuw gevaar", werd gewaarschuwd dat overvloedig gebruik meisjes in de prostitutie drong, wat op termijn het ras in gevaar kon brengen. Een streng en snel optreden was volgens de krant essentieel.¹⁰¹ Vooral hogeropgeleiden en jongeren werden gezien als belangrijkste gebruikers van cocaïne.¹⁰² Het

⁹³ NYS, "Ruiters van de Apocalyps", 15-17.

⁹⁴ Revue belge de la police communale et judiciaire, 1932-1933, 324.

⁹⁵ DE RUYVER, Brice, 'De drugswetgeving in historisch en rechtsvergelijkend perspectief', 54-55.

⁹⁶ DE BONT, "Metten en verzoenen", 86-87.

⁹⁷ SA, Inventarisnummer MA#29079, Gemeentepolitie Antwerpen, 1ste wijk, 22/02/1922, Vermeren Helena, Schrijver Leontina, De Backer Marie en De Meert Marie, pv-nummer 700.

⁹⁸ GVA, 24 februari 1922, 2.

⁹⁹ THOMPSON, "Moral panics", 33-36.

¹⁰⁰ GVA, 6 juli 1922, 1.

¹⁰¹ GVA, 30 juni 1922, 1.

¹⁰² GVA, 15 augustus 1930, 1.

gebruik en de gevaren van cocaïne werden vooral belicht in de nasleep van spraakmakende zaken, zoals toen een Brusselse barones in 1935 overleed aan een overdosis cocaïne.

“De dood van de barones bracht een oud euvel terug naar boven, vooral omdat ze van adel was. De verwoestingen van verdovende middelen zijn verwoestend in alle lagen van de maatschappij. [...]. Velen zagen na de oorlog en de economische crisis verdoovende middelen als de enige uitweg om hun omgeving te ontvluchten. Maar niet enkel door rampspoed, ook door ontarding daarheen gedreven. En die een drift meer voegden bij de andere passies, welke reeds in hen woelden en overheerschten. Doch ook zij moeten beschouwd als diep beklagenswaardige stakkers. Het gerecht en politie doen hun werk. Doch het staat vast, dat het gerecht, hoe ijverig ook, slechts in uiterst geringe mate de schrikkelijke kwaal vermag te beteugelen, en dat deze, evenals de ontucht waarmee ze trouwens nauw verbonden is, een dagelijks aangroeiend gevaar wordt voor ons volk... We moeten doordringen tot het allereerste begin zelf van die treurige afwijking. En bij dit doordringen komen we immer en onvermijdelijk terecht op een gedeeltelijk of totaal gemis aan kennis van den godsdienst, en, vooral, aan het beleven van den godsdienst.”¹⁰³

Dit artikel over de dood van de barones vat de perceptie over cocaïne perfect samen. Het was een gevaarlijke kwaal, die alle lagen van de maatschappij bedreigde. Toch is dit voor de *Gazet van Antwerpen* slechts een gevolg van zedenloosheid in de maatschappij en het gebrek aan godsdienst. Vooral de verkoop van ‘vuilschriften’ was een doorn in het oog voor de katholieke krant.¹⁰⁴ Ze gebruiken het verbod op cocaïne en opium om te pleiten ook deze bij wet te verbieden. Daarnaast was volgens de krant ook kinderloos blijven bij vrouwen een oorzaak van toenemend cocaïnegebruik bij vrouwen.¹⁰⁵ Dit artikel toont aan dat het zedelijk verval voor de krant zowel de oorzaak als het gevolg was van het gebruik van verdovende middelen.

Uit een artikel van 1934 blijkt dat de bestrijding van dit zedelijk verval voor de *Gazet van Antwerpen* belangrijker was dan de strijd tegen cocaïne. Het gebruik van verdovende middelen werd hierin, tegenstrijdig met hun andere berichtgeving, geminimaliseerd. Hierbij meldden ze dat het vooral in Brussel een groot probleem vormde.

“Groothandel in cocaïne, morphine en andere verdoovingsmiddelen werd te Antwerpen nooit gedreven. Het is ook uitgemaakt dat de kleinhandelaars meer klanten maken te

¹⁰³ GVA, 21 november 1935, 1.

¹⁰⁴ GVA, 24 december 1935, 9.

¹⁰⁵ GVA, 18 maart 1933, 7.

Brussel dan wel te Antwerpen. Al de tamtam rondom zulke vuile zaakjes heeft slechts voor doel onze haven in den vreemde eene slechte reputatie te verschaffen en haar het uiterlijk te geven van een hol, waar allerhande ongewenscht gespuis zich straffeloos schuil houdt”.¹⁰⁶

Hoewel dit artikel vermoedelijk vooral geschreven werd als propaganda voor de Antwerpse haven zou een onderzoek naar het cocaïnegebruik in Brussel een ruimer beeld schetsen van het gebruik van cocaïne in België.

4. Conclusie

Toen verdovende middelen in 1921 bij wet verboden werden in België, waren ze verspreid over brede lagen van de bevolking. Zowel de politiediensten als de gebruikers en handelaren in verdovende middelen moesten zich in zeer korte tijd aanpassen aan de nieuwe wetgeving. In deze scriptie ging ik op zoek naar hoe de verschillende partijen, namelijk de gebruikers van opium en cocaïne en de politie omgingen met deze nieuwe wetgeving. Hiervoor deed ik een onderzoek naar verdovende middelen in Antwerpen tijdens het interbellum.

Opium en cocaïne werden zowel aanzien als oorzaak als gevolg van zedelijk verval onder de Belgische bevolking. Het aanpakken van dit verval was de beste manier om de strijd met verdovende middelen aan te gaan. De omgang met de problematiek was in de Gazet van Antwerpen opvallend sereen. Er werd zelfs gewezen op de heilzame werking van kleine dosissen opium of cocaïne. De berichtgeving over concrete zaken gebeurde duidelijk aan de hand van een bron bij de politie, waardoor er nooit echt een morele paniek ontstaan is over verdovende middelen.

Het gebruik van opium gebeurde in Antwerpen bijna uitsluitend door Chinese migranten. Toen er na de Eerste Wereldoorlog meer Chinese migranten kwamen, nam ook het aantal pv's en het aantal krantenartikels over opium toe. Maar terwijl dit gebruik in China verspreid geraakte door prostituees, en in andere Europese steden via opiumkits, gebeurde dat in Antwerpen niet. Hierdoor werd het gebruik van opium aanzien als gevaarlijk en mysterieus, maar niet als een directe bedreiging voor de Belgische bevolking. Dit ondanks de veroordeling voor het bezit van opium van enkele Belgische vrouwen. De strenge controle van Chinezen in de jaren 1930-1931

¹⁰⁶ GVA, 3 oktober 1934, 4.

zorgde voor een piek in het aantal pv's voor het bezit van opium. Na deze periode nam de interesse voor de opiumproblematiek bij de politie af.

De Antwerpse politie kreeg de opdracht om vooral cocaïne, dat zich voornamelijk onder de Belgische bevolking verspreidde, te bestrijden als een plaag. Aanvankelijk werden ze voornamelijk opgeroepen door getuigen. Dit wijst er op dat het gebruik aanvankelijk niet afgeschermd werd van het publieke domein. Na 1925 was er een omslag waarbij cocaïne steeds meer naar de privésfeer verhuisde. Wanneer de politie personen vervolgden, werden ze steeds vaker geconfronteerd met ontkenningen en uitvluchten die het contact van de beklaagden met verdovende middelen moest verbloemen. De aanpassing van de tactiek van de beklaagden is een indicatie dat cocaïne steeds meer van het openbare domein verdween. Samen met het ineensinken van het handelsnetwerk van Java en de verschuiving van de interesse van de politie van lokaal gebruik naar internationale handel, zorgde dit ervoor dat er in de jaren 30 nog nauwelijks pv's opgesteld werden voor het gebruik of de verkoop van cocaïne.

Hoe moeten we de problematiek rond verdovende middelen tijdens het interbellum inschatten? Het is opvallend dat er wel een consensus lijkt te bestaan over het nut van de wet op verdovende middelen. Door de politie en door de *Gazet van Antwerpen* werden verdovende middelen beschreven als een maatschappelijk gevaar. Dat ook (het grootste deel van) de bevolking hiermee instemde, vertaalde zich in de aangiftes die bij de politie gedaan werden om cocaïnegebruik te melden. Dit staat in contrast met het volkse protest bij de invoering van een eerste alcoholwetgeving in 1918, waardoor Vandervelde deze een jaar later al herzag¹⁰⁷. Mede door de steun van de bevolking verschoof het probleem van de publieke sfeer naar de privésfeer. Eens het gebruik zich daar bevond, werd het nog nauwelijks vervolgd. Het opiumgebruik, dat enkel in de privésfeer gebeurde, werd enkel vervolgd toen er meer controle kwam op immigranten. De invoering van de wetgeving had zo voor velen na enkele jaren haar doel bereikt: De gevreesde plaag was niet verder uitgegroeid.

¹⁰⁷ NYS, "De grote school van de natie", 417.

5. Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

- Felixarchief Antwerpen, pv's
 - 1ste wijk: MA#29075-MA#29180
 - 2e wijk: MA#42053-MA#42215
 - 12e wijk: MA#29190-MA#29286

- Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheidendoor het Ministerie van justitie uitgegeven 1795-1970, 1919-1921, 214 geconsulteerd via <http://search.arch.be/nl/bibliotheek> op 3 mei 2014.

- Archief van het Parket van de Procureur des Konings te Antwerpen.
 - o R560, inventarisnummer 542, 544, 545, 548, 549 en 1345
 - o R444, inventarisnummer 605, 609, 610

Uitgegeven bronnen

- Gazet van Antwerpen, 1921-1940. Digitaal raadpleegbaar in de afdeling kranten van de Koninklijk bibliotheek in Brussel.

- Revue Belge de la police administrative et judiciaire, Ninove, Imprimerie Anneessens, digitaal raadpleegbaar via <http://search.arch.be/nl/bibliotheek>, geconsulteerd op 3 mei 2014.

- Pasinomie Belge, Brussel, Bruylant.

Literatuurlijst

ACKER, Caroline, Jean, "From all purpose anodyne to marker of deviance: physicians' attitudes toward opiates in the US from 1890-1940", in: PORTER, Roy en Mikuláš TEICH, *Drugs and narcotics in history*, Cambridge England, Cambridge University Press, 1995.

CARLIER, Julie, "'De wil tot weten" en de "list van de leugen"', *Belgisch tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2008, 3-4, 297-322.

COURTWRIGHT, David T., 'The rise and fall and rise of cocaine in the United States', in: GOODMAN, Jordan, Paul E LOVEJOY en Andrew SHERRAT (eds.), *Consuming habits:*

Global and historical perspectives on how cultures define drugs, London, Routledge, 2007, pp. 215-237.

DE BONT, Raf, "Louis Vervaeck en de Belgische criminele anthropologie", *BEG*, 9, 2001, 63-104.

DE KORT, Marcel, *Tussen patiënt en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid*, Hilversum, Verloren, 1995.

DE RUYVER, Brice, "De drugswetgeving in historisch en rechtsvergelijkend perspectief", in: MAES, K., J, MAERTENS en F, Carlier (eds.), *De witte cirkel. Het drugsbeleid in Vlaanderen*, Antwerpen, Van Loghum Slaterus, 1984, 53-90.

GOODMAN, Jordan, Paul LOVEJOY en Andrew SHERRAT (eds.), *Consuming habits: global and historical perspectives on how cultures define drugs*, Oxon, Routledge, 2007.

GOODMAN, Jordan, "Excitantia. Or how Enlightenment Europe took to soft drugs", in: GOODMAN, Jordan, Paul E LOVEJOY en Andrew SHERRAT (eds.), *Consuming habits: Global and historical perspectives on how cultures define drugs*, London, Routledge, 2007, 121-141.

GOOTENBERG, Paul, "Cocaine in Chains: The Rise and Demise of a Global Commodity, 1860-1950", in: TOPIK, Steven, C, MARICHAL en Z, FRANK (eds.), *From Silver to Cocaine: Latin American Commodity Chains and the Building of the World Economy, 1500-2000*, Durham, Duke University Press, 2006, pp. 12-42.

HICKMAN, Timothy, "Drugs and race in American Culture: Orientalism in the Turn-of-the-Century discourse of narcotic addiction", *American studies*, 41/1, 2000, 71-91.

MILLIGAN, BARRY, *Pleasures and pains, opium and the orient in 19th century british culture*, Virginia, The university press of Virginia, 1995.

NYS, Liesbet, "De grote school van de natie: legerartsen over drankmisbruik en geslachtsziekten in het leger, 1850-1950", 392-425.

NYS, Liesbet, "De ruiters van de Apocalyps: 'alcoholisme, tuberculose, syfilis' en degeneratie in medische kringen, 1870-1940", in: TOLLEBEEK, Jo (ed.), *Degeneratie in België 1860-1940: een geschiedenis van ideeën en praktijken*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 2003, 11-41.

PARASCANDOLA, John, "The drug habit: the association of the word drug with abuse in American history", 156-168, in: PORTER, Roy en Mikuláš TEICH, *Drugs and narcotics in history*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

PORTER, Roy en Mikuláš TEICH, *Drugs and narcotics in history*, Cambridge England, Cambridge University Press, 1995.

'Preface', in: GOODMAN, Jordan, Paul E LOVEJOY en Andrew SHERRAT (eds.), *Consuming habits : global and historical perspectives on how cultures define drugs*, Oxon, Routledge, 2007, pp. xiii-xv.

SHERRATT, Andrew, 'Introduction. Peculiar substances', in: GOODMAN, Jordan, Paul E LOVEJOY en Andrew SHERRAT (eds.), *Consuming habits : global and historical perspectives on how cultures define drugs*, Oxon, Routledge, 2007, pp. 1-10.

THOMPSON, Kenneth, "Moral Panics", Londen, Routledge, 1998.

VAN LUIJCK, Eric W. en Jan C. VAN OURS, "The Effects of Government Policy on Drug Use: Java, 1875-1904", *The Journal of Economic History*, vol. 61/1, 2001, 1-18.

VAN VAERENBERGH, Annekien, "*Opiaten, cocaine en cannabis, artsen en drugs in België. Eind 19e begin-20ste eeuw*", Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling in het domein van Geschiedenis, 1993.

VAN OTRIVE, Lode, *Sire, ik ben ongerust, Geschiedenis van de Belgische politie 1794-1991*, Leuven, Uitgeverij Kritak, 1992.

VERHOEVEN, Els, "De wijzigingen in de drugswetgeving en de impact ervan op het drugsfenomeen", RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling rechten, 2008.

VRINTS, Antoon, *Het theater van de straat. Publiek geweld in Antwerpen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw*, (Studies Stadsgeschiedenis), Amsterdam, Amsterdam University Press, 2011.